

A Critique of the Meter of Persian Poems in the *Tarikh –e- Baihaqi* in Version of Yahaghi-sayyedi

Yadullah Mohammadi*

Seyed Ahmad Parsa**

Abstract

“*Tarikh –e- Baihaqi*” is one of the Persian proses taught in two undergraduate and postgraduate courses in Persian language and literature. Having a good correction makes it easier to teach. So far, six corrections have been made in “*Tarikh –e- Baihaqi*”. Two recent corrections have been favored by researchers. The present study compares the recording of the Persian poems of *Tarikh –e- Baihaqi* in two versions of the *Tarikh –e- Baihaqi* of Yahaghi-Sayyedi and Fayyaz and tries to assess the accuracy of the recordings and the accuracy of the copy editors by examining the harmony of these poems with the content. For this purpose, in addition to using the prosodic rules of the Persian language, attempted have been made to use transcripts, attention to the imagination, textual consistency, authentic corrections of the poets’ divans, transcripts. The research method is descriptive-analytical. Data were analyzed by the library and document analysis using the content analysis method. The result shows that understanding the true meaning of the verses, linking them to the historical statements of the text and understanding them correctly depends on the correct meter of the verses, which unfortunately has

* PhD Student, Department of Persian Language and Literature, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran (Corresponding Author), mohamadi2263@yahoo.com

** Professor, Department of Persian Language and Literature, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran, a.parsa@uok.ac.ir

Date received: 20/07/2021, Date of acceptance: 30/10/2021

Copyright © 2018, This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

not been adequately addressed in the correction of some of the verses. Metrical studies indicate that the correction of Yahaghi-Sayyedi despite more manuscripts is less accurate at his disposal.

Keywords: *Tarikh –e- Baihaqi*, Persian Poems, Meter, Yahaghi-Sayyedi Printing, Fayyaz Printing.

نقد و بررسی وزن سروده‌های فارسی تاریخ بیهقی در تصحیح یاحقی - سیدی

یدالله محمدی*

سیداحمد پارسا**

چکیده

تاریخ بیهقی از متون منشور فارسی است که در دو مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی تدریس می‌شود. تاکنون شش تصحیح از تاریخ بیهقی انجام شده که تصحیح فیاض و تصحیح یاحقی - سیدی بیش تر موردقبال پژوهش‌گران قرار گرفته است. از آن‌جاکه وجود یک تصحیح منقح کار تعلیم و تعلم این اثر را آسان تر می‌سازد، پژوهش حاضر به نقد و بررسی وزن سروده‌های فارسی تاریخ بیهقی در تصحیح یاحقی - سیدی و مقایسه آن با تصحیح فیاض می‌پردازد و می‌کوشد با بررسی اوزان این سروده‌ها، میزان صحت ضبط و دقت مصححان را بسنجد. برای این کار، کوشش شده است تا علاوه بر بهره‌گیری از قواعد عروضی زبان فارسی، از نسخه‌بدها، توجه به صورخیال، انسجام بافت متن، تصحیح‌های معتبر دیوان‌های شاعران مورداستناد، و موارد دیگر این‌چنینی استفاده شود. روش پژوهش توصیفی - تحلیلی است و داده‌ها به شیوه کتاب‌خانه‌ای و سندکاوی، با استفاده از روش تحلیل محتوا، بررسی شده‌اند. نتیجه نشان می‌دهد که دریافت درست معنی ابیات، پیوند آن‌ها با گزاره‌های تاریخی متن، و فهم درست این گزاره‌ها در گرو وزن صحیح ابیات است که متأسفانه در تصحیح یاحقی - سیدی به وزن برخی از ابیات توجه کافی نشده است و این تصحیح، با وجود دراختیارداشتن نسخ خطی بیش تر، در این زمینه دقت نظر کم‌تری دارد.

کلیدواژه‌ها: تاریخ بیهقی، سروده‌های فارسی، وزن، تصحیح یاحقی - سیدی، تصحیح فیاض.

* دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران (نویسنده مسئول)

mohamadi2263@yahoo.com

** استاد زبان و ادبیات فارسی، عضو هیئت علمی دانشگاه کردستان، سنندج، ایران، a.parsa@uok.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۴/۲۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۸/۰۸

Copyright © 2018, This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

۱. مقدمه

تاریخ بیهقی از کتب نثر فارسی است که از دو جنبه تاریخی و ادبی اهمیت فراوان دارد. از این کتاب تاکنون شش تصحیح مستقل و مختلف منتشر شده است که در جدول ۱ به اختصار معرفی می‌شوند.

جدول ۱. تصحیح‌های کتاب تاریخ بیهقی (پارسا و محمدی ۱۳۹۹: ۴۵)

ردیف	نام مصحح	سایر همکاران	سال چاپ	محل چاپ	روش تصحیح
۱	مورلی (خاورشناس انگلیسی)	کاپیتان ناسولیس	۱۸۶۲ م	کلکته	-
۲	سیداحمد ادیب پیشاوری	-	۱۳۰۷ ق	تهران	-
۳	سعید نفیسی	-	ج ۱: ۱۳۱۹؛ ج ۲: ۱۳۲۶؛ ج ۳: ۱۳۳۲ ش	تهران	التقاطی
۴	غنی	علی اکبر فیاض	۱۳۲۴ ش	تهران	التقاطی
۵	علی اکبر فیاض	-	۱۳۵۰ ش	مشهد (دانشگاه فردوسی)	التقاطی
۶	محمدجعفر یاحقی	مهدی سیدی	۱۳۸۸ ش	تهران (سخن)	التقاطی

تا قبل از انتشار تصحیح یاحقی - سیدی، تصحیح فیاض معتبرترین چاپ تاریخ بیهقی بود. با انتشار تصحیح یاحقی - سیدی، اکنون دو تصحیح معتبر تاریخ بیهقی در اختیار علاقه‌مندان قرار دارد. تصحیح جدید مقدمه‌ای مفصل و یک جلد توضیحات مبسوط دارد. از این رو، احتمال دارد جای تصحیح فیاض را بگیرد. بنابراین، ضرورت دارد میزان دقت و صحت این تصحیح مورد نقد و بررسی جدی منتقدان قرار گیرد. بدین منظور، در پژوهش حاضر وزن سروده‌های فارسی این تصحیح مورد بررسی قرار گرفته و برای ارزیابی میزان صحت و اعتبار با چاپ فیاض مقایسه شده است. شایان ذکر است بعضی از پژوهش‌گران در استفاده از تصحیح یاحقی - سیدی جانب احتیاط را مراعات کرده‌اند. برای نمونه، در کتاب بلاغت ساختارهای نحوی در تاریخ بیهقی آمده است:

آخرین تصحیح تاریخ بیهقی تصحیح یاحقی و سیدی است که در سال ۱۳۸۸ انتشار یافته است... این تصحیح هنوز چندان که باید در بوتۀ نقد و بررسی منتقدان و مصححان قرار نگرفته است. بنابراین، در پژوهش حاضر منبع اصلی نبوده و به‌عنوان تصحیح مکمل در کنار تصحیح فیاض مورد استفاده قرار می‌گیرد (سیدقاسم ۱۳۹۶: ۷۲).

در این دو تصحیح تاریخ بیهقی، روش تصحیح التقاطی به کار رفته است:

در روش التقاطی معمولاً نسخه‌ای را که معتبرتر می‌دانند، به‌عنوان نسخه‌ی اصح، متن اصلی قرار می‌دهند و آن‌گاه آن را با نسخه‌های دیگر مقابله می‌کنند و هرگاه مصحح در نسخه‌های دیگر، کلمه یا جمله‌ی مناسب‌تر و کامل‌تر و بهتری بیابد، آن را در متن وارد می‌کند... البته همه‌ی این اختلافات، حذف، و اضافات در پاورقی ضبط و به هر مورد جداگانه اشاره می‌شود (ستوده ۱۳۷۳: ۴۴۶).

فیاض هیچ نسخه‌ای را به‌عنوان نسخه‌ی اصح متن اصلی قرار نداده است، زیرا معتقد است: «هیچ‌یک از این نسخه‌ها اعتبار آن‌که اساس چاپ قرار گیرد ندارد» (فیاض ۱۳۸۸: ۴۰۴). روش تصحیح التقاطی فیاض بدین گونه است: «ضبط هر نسخه‌ای را که درست تشخیص داده، در متن آورده و بقیه را به زیرنویس منتقل کرده است» (بیهقی ۱۳۹۴: ۱۰۸).

علی‌اکبر فیاض در دو چاپ تاریخ بیهقی نقش داشت. چاپ قدیم را با همکاری قاسم غنی (تهران، ۱۳۲۴) فراهم کرد، ولی تصحیح جدید (انتشارات دانشگاه فردوسی، ۱۳۵۰) را به‌تنهایی انجام داد. تصحیح جدید مقدمه ندارد، زیرا پیش از آن‌که منتشر شود، فیاض وفات یافت. از این رو، متن سخن‌رانی او در مجلس بزرگداشت بیهقی (۱۳۴۹) با عنوان «نسخه‌های خطی تاریخ بیهقی» به‌جای مقدمه آمده است.

یاحقی و سیدی، در مقدمه‌ی چاپ تصحیح خود، درباره‌ی نسخ خطی فیاض نوشته‌اند: «با علائمی که استاد فیاض برای نسخه‌های خطی تصحیح خود در حواشی چاپ دانشگاه به‌دست داده است، بر روی هم از دوازده نسخه با علائم اختصاری A B C D E F G H K M N O استفاده شده است» (بیهقی ۱۳۹۴: ۱۰۸). یاحقی - سیدی در مورد نسخ مورد استفاده تصحیح خود نیز چنین توضیح داده‌اند:

گذشته از تهیه‌ی هفت نسخه از نسخه‌های فیاض و رمزگشایی از آن‌ها، دوازده نسخه‌ی دیگر از کتاب‌خانه‌های گوشه‌وکنار ایران و جهان به‌دست آورده... به تبعیت از فیاض برای یازده نسخه‌ی نویافته‌ی خود حروف لاتین J P Q R S T U W X Y Z اختیار کرده و با رمز L برای چاپ نفیسی به‌همراه نسخه‌های فیاض در تصحیح خود به‌کار گرفته‌ایم (همان: ۱۱۰).

بنابراین، تعداد نسخه‌های در دست‌رس یاحقی - سیدی دوبرابر فیاض بوده است، زیرا آن‌ها، علاوه بر یازده نسخه‌ی خطی خود و هفت نسخه‌ی خطی فیاض، از پنج چاپ پیشین و متن عربی تاریخ بیهقی هم بهره گرفته‌اند:

هنگام مقابله، هر پنج چاپ قبلی هم پیش‌روی ما بود و از همه آنها مثل نسخه خطی استفاده می‌کردیم و اختلاف آنها را هم می‌دادیم... در این تصحیح علاوه بر چاپ‌ها و نسخه‌ها، متن عربی تاریخ البیهقی به ترجمه یحیی الخشاب و صادق نشأت هم پیش‌روی ما بود که در مواردی، به‌ویژه در جهت تشخیص مرجع ضمائر و افعال، گره‌گشایی می‌کرد (همان: ۱۴۵-۱۴۶).

از میان ۲۴ نسخه‌ای که یاحقی - سیدی در تصحیح از آن بهره برده‌اند، دو نسخه قدمت بیش‌تری دارند: یکی نسخه C، که تاریخ کتابت ندارد، ولی «تاریخ وقف آن را می‌توان حدود ۱۰۶۹-۷۰ حدس زد و در نتیجه تاریخ کتابت آن قطعاً سال‌ها پیش از این می‌توانسته باشد» (همان: ۱۱۱). دیگری نسخه N است که در سال ۱۱۶۹ق در گجرات خریداری شده است (برای آگاهی بیش‌تر، بنگرید به همان: ۱۱۶). بقیه نسخ یا تاریخ ندارند یا تاریخ کتابت همگی به بعد از سال ۱۲۰۰ق برمی‌گردد. شایان ذکر است این دو نسخه قدیمی هردو از نسخ در اختیار فیاض بوده‌اند. بنابراین، یاحقی و سیدی اگرچه در جمع‌آوری نسخه‌های خطی از نظر کمیت برتری قابل ملاحظه‌ای دارند، از لحاظ قدمت نسخه‌ها هیچ‌گونه امتیازی بر فیاض ندارند.

یکی از نمودها یا انواع موسیقی در شعر همان وزن شعر است که از آن به موسیقی بیرونی تعبیر می‌شود. «منظور از موسیقی بیرونی شعر جانب عروضی وزن شعر است که بر همه شعرهایی که در یک وزن سروده شده‌اند، قابل تطبیق است» (شفیعی کدکنی ۱۳۹۱: ۳۹۱). این پژوهش می‌خواهد هماهنگی میان محتوا و موسیقی بیرونی اشعار فارسی تاریخ بیهقی را در چاپ یاحقی - سیدی با چاپ فیاض مقایسه کند تا دریابد که ضبط کدام‌یک از این دو تصحیح بهتر است و اعتبار بیش‌تر دارد. تعیین وزن درست ابیات و به‌تبع آنها دریافت معانی صحیح ابیات، سنجش میزان دقت مصححان، و مقایسه تصحیح‌های آنان از راه دقت در ضبط ابیات باتوجه‌به وزن آنها از دیگر اهداف پژوهش حاضر است.

نگاهی به پیشینه پژوهش در این موضوع تازگی و ضرورت پژوهش حاضر را بیش‌تر نمایان می‌سازد. تاکنون در زمینه نقد و بررسی تصحیح یاحقی - سیدی چهار مقاله منتشر شده است:

الف. «نقد و بررسی تصحیح جدید تاریخ بیهقی»: این مقاله کل تصحیح جدید تاریخ بیهقی را مورد نقد و بررسی قرار داده است. از مهم‌ترین یافته‌های مقاله بدین شرح است:

برخی از ضبط‌های انتخابی جای چون و چرا دارد و گاه یکی از ضبط‌های نسخه‌بدل‌ها بهتر و صحیح‌تر به نظر می‌رسد. از آن‌جا که تصحیح براساس شیوه‌التقاطی صورت گرفته، با دقتی دوباره می‌توان ضبط مختار برخی از واژه‌ها یا ترکیبات را عوض کرد (آدینه‌کلات و ساکت ۱۳۹۰: ۱۷۲).

ب. «نقد نسخ تاریخ بیهقی با تکیه بر آرایش واژگانی و اقتضای حال»: این مقاله یازده مورد از اختلاف آرایش واژگانی در این دو تصحیح را مقایسه کرده و چنین نتیجه گرفته است: «در هشت مورد از موارد بررسی شده چاپ فیاض و در سه مورد چاپ یاحقی و سیدی به آرایش واژگانی معمول و اقتضای حال نزدیک‌تر است» (سیدقاسم ۱۳۹۲: ۱۴۷).

ج. «نقدی بر تصحیح یاحقی - سیدی از تاریخ بیهقی»: این مقاله تنها به نقد «باقی‌مانده مجلد پنجم تاریخ بیهقی» پرداخته است؛ یعنی ۸۳ صفحه (۱۱ درصد) از متن ۷۴۸ صفحه‌ای تاریخ بیهقی را در چاپ جدید بررسی کرده است. یافته‌های مقاله چنین است:

ضمن ارج نهادن بر مساعی مصححان محترم در ارائه متنی منقح از تاریخ بیهقی، بر این باوریم که این تصحیح ناسخ چاپ‌های پیشین نیست، خاصه تصحیح عالمانه استاد علی اکبر فیاض که پس از قریب نیم قرن هم‌چنان منزلت خود را حفظ کرده و محل مراجعه و استفاده پژوهش‌گران است (رستگاری ۱۳۹۴: ۲۳۰).

د. «بررسی صحت ضبط سروده‌های فارسی تاریخ بیهقی در دو تصحیح فیاض و یاحقی - سیدی»: این مقاله صحت ضبط تمام اشعار فارسی تاریخ بیهقی را در دو تصحیح یادشده بررسی و مقایسه کرده است. یافته‌های مقاله چنین است: «از مجموع ۸۱ بیت مغشوش، در ۵۳ بیت برتری با تصحیح فیاض است» (پارسا و محمدی ۱۳۹۹: ۴۴).

موضوع مقاله حاضر مقایسه تطبیقی اوزان اشعار فارسی در دو تصحیح اخیر تاریخ بیهقی است. این موضوع در هیچ‌یک از مقالات یادشده مورد بررسی قرار نگرفته است، لذا موضوعی بکر و بدیع محسوب می‌شود.

۲. روش پژوهش و جامعه آماری

روش پژوهش توصیفی - تحلیلی است و داده‌ها به شیوه کتاب‌خانه‌ای و سندکاوی با استفاده از روش تحلیل محتوا بررسی شده‌اند. جامعه آماری این پژوهش تمام اشعار فارسی موجود در تاریخ بیهقی است.

بیهقی در خلال مباحث تاریخی خود به دلایلی چون آراستن تاریخ، تأکید، همانندسازی زمانی، اقناع مخاطب، بزرگ‌نمایی، تحلیل گفتمان، بیان دیدگاه خود به‌طور غیرمستقیم و از زبان شعر، برجسته‌سازی موضوع، و مواردی از این دست اشعاری به دو زبان عربی و فارسی گنجانده است. اشعار فارسی در ۲۹ فقره جداگانه به‌کار رفته‌اند (برای آگاهی بیش‌تر، بنگرید به بازورث ۱۳۸۴: ۱۶۴). در تاریخ بیهقی ۳۲۱ بیت (۶۴۲ مصراع) فارسی وجود دارد. در پژوهش حاضر، وزن این ۶۴۲ مصراع بررسی شده است.

۳. بررسی و مقایسه وزن اشعار فارسی تاریخ بیهقی در تصحیح‌های فیاض و یاحقی - سیدی

با وجود آن‌که اشعار فارسی بخشی جدایی‌ناپذیر از تاریخ بیهقی محسوب می‌شوند، صحت وزن آن‌ها در پژوهش‌های انجام‌شده قبلی مغفول مانده است و ضرورت دارد با نگاهی انتقادی موردواکاوی قرار گیرند. نگارندگان پژوهش حاضر دقت و میزان اعتبار تصحیح یاحقی - سیدی را در صحت وزن سروده‌های فارسی در بوته نقد قرار داده و بدین منظور، این سروده‌ها را به چهار گروه تقسیم کرده‌اند:

۱.۳ ابیات دارای وزن درست

در تاریخ بیهقی ۳۲۱ بیت فارسی وجود دارد. در پژوهش حاضر، وزن این ۳۲۱ بیت بررسی شده است و مواردی که وزن مصراع یا بیتی با وزن کل آن فقره شعر هماهنگی ندارند، مشخص شده‌اند. بررسی‌های نگارندگان نشان می‌دهد از مجموع ۳۲۱ بیت فارسی، وزن ۲۹۹ بیت در هر دو تصحیح درست است. به‌عبارت‌دیگر، بیش از ۹۳ درصد سروده‌های فارسی موجود در این اثر اشکال وزنی ندارند. از این رو، پژوهش حاضر ۲۲ بیت باقی‌مانده را نقد و بررسی کرده است. برای این کار، در ابتدا ضبط بیت یا ابیات را مطابق تصحیح فیاض (آن را تصحیح ۱ می‌نامیم)، به‌دست داده، سپس اختلاف تصحیح یاحقی - سیدی را (آن را تصحیح ۲ می‌نامیم) با تصحیح فیاض یادآور شده و درستی یا نادرستی وزن هر کدام از این دو تصحیح را نشان داده‌ایم.

۲.۳ برتری چاپ فیاض در وزن ابیات

سلطان محمود غزنوی سال ۴۲۱ق وفات یافت. بیهقی حدود سی سال بعد (حدود ۴۵۰/۴۵۱ق) از ابوحنیفه درخواست کرد که، به مناسبت درگذشت سلطان محمود، نشستن امیرمحمد بر تخت و سپس رسیدن امیرمسعود به تخت قصیده‌ای بسراید. ابوحنیفه قصیده‌ای ۹۶ بیتی سروده که بیهقی آن را به‌تمامی نقل کرده است. مطلع قصیده چنین است:

چو مرد باشد بر کار و بخت باشد یار ز خاک تیره نماید به خلق زر عیار

(بیهقی ۲۵۳۶: ۳۶۱)

این قصیده بر وزن «مفاعِلن فَعْلَاتن مفاعِلن فعْلن» (بحر مجتث مَثَمَن مخبون محذوف) سروده شده، ولی وزن هفت بیت از آن در چاپ فیاض درست و در چاپ یاحقی - سیدی نادرست است:

۱. ز هرکه آید کاری، درو پدید بود چنان کز آینه پیدا بود تو را دیدار

(همان: ۳۶۲)

در تصحیح ۲ مصراع دوم بدین صورت گزارش شده است: «بود ز آینه شهرت تُرا ز وی دیدار» (بیهقی ۱۳۹۴: ۲۷۵). علاوه بر این که بیت معنی درستی ندارد، وزن عروضی بیت نیز درست نیست.

مصراع ۲	بُودَ ز نَا	یَدِن شُهَر	تُ رَا ز	وِی دِی دَار
علامت هجاها	- U - U	U - U U	U - U U	- - -
وزن	مفاعِلن	فَعْلَاتن	فَعْلَاتن	مفعولن

تقطیع هجایی مصراع دوم نشان می‌دهد وزن سه رکن پایانی این مصراع با ارکان معادل خود در وزن قصیده اختلاف دارد و این اختلافات با اختیارات شاعری (زبانی و وزنی) قابل حل نیست.

۲. اگر ندیدی کوهی بگشت بر یک خشت یکی دو چشم بر آن راه‌وارِ خویش گمار

(بیهقی ۲۵۳۶: ۳۶۴)

در تصحیح ۲، به جای «ندیدی»، «ندیدی» گزارش شده است. لذا وزن مصراع اول یک هجا از وزن قصیده افزون‌تر است. در نتیجه رکن سوم و چهارم با وزن قصیده هم‌آهنگی ندارد.

مصراع ۱	نَدَّغَرْدَدِی	دی یی کر	هی بگشت	بر یک خِشت
علامت هجاها	- U - U	- - -	U - U -	- - -
وزن	مفاعِلن	مفعولن (ابدال)	فاعلاتن	مفعولن

همگی نسخه بدل‌ها، جز دو نسخه، «ندیدی» ضبط کرده‌اند و ضبط فیاض را تأیید می‌کنند (بنگرید به بیهقی ۱۳۹۴: ۲۷۶).

۳. به سروری و امیری، رعیت و لشکر خدای عزوجل گر دهد مثال تبار

(بیهقی ۲۵۳۶: ۳۶۶)

در تصحیح ۲ مصراع اول به صورت «پیامبری و امیری رعیت و لشکر» گزارش شده است (بیهقی ۱۳۹۴: ۲۷۷). بنابراین، وزن سه رکن پایانی آن اشکال دارد:

مصراع ۱	پَ یام بَ	ری ئِ ئَمِی	ری ی رَعِی	ی ت لَش کَر
علامت هجاها	- U - U	- U U -	U - U -	- - U U
وزن	مفاعِلن	مفتعلن	فاعلاتن	فعلاتن

۴. به عقل ماند کز علم ساخت گنج و سپاه به عدل ماند کز حلم کرد قصر و حصار

(بیهقی ۲۵۳۶: ۳۶۷)

در تصحیح ۲ مصراع دوم بدین صورت ضبط شده است: «به عدل ماند که ز آهن بکرد قصر و حصار» (بیهقی ۱۳۹۴: ۲۷۸). اگرچه یاحقی - سیدی نسخه بدل‌ها را ذکر نکرده‌اند، به چهار دلیل تصحیح ۱ درست است: ۱. در تصحیح ۱ معنی بیت کاملاً روشن است، ولی یاحقی - سیدی در حاشیه راده ۸ نوشته‌اند: «معنی بیت بر ما روشن نیست»؛ یعنی با گزارش خود آن‌ها معنی بیت نامفهوم شده است؛ ۲. در تصحیح ۱ میان کلمات دو مصراع آرایه موازنه برقرار است، ولی در تصحیح ۲ موازنه از میان رفته است؛ ۳. بیهقی در ماجرای «راست شدن کوشک نو مسعودی و رفتن امیر بدان» (برای آگاهی بیشتر، بنگرید به همان: ۴۹۷) از کاربرد آهن در ساختن این قصر سخنی به میان نیاورده است؛ ۴. در تصحیح ۲، وزن رکن دوم مصراع دوم نادرست است، زیرا شاعر نمی‌تواند در رکن دوم به جای «فعلاتن»، «فاعلاتن» بیاورد.

مصراع ۲	بَ عَد ل ما	نَد کَر ز اَهَن	بَ کَر د قَص	رُ ح صار
علامت هجاها	- U - U	- - U -	U - U -	- U U
وزن	مفاعِلن	فاعلاتن	مفاعِلن	فعلن

نقد و بررسی وزن سروده‌های فارسی ... (یدالله محمد و سیداحمد پارسا) ۴۳۹

۵. چو خواست کردن از خود تو را جدا آن شاه نه سیم داد و نه زر و نه زین، نه زین‌افزار
(بیهقی ۲۵۳۶: ۳۶۸)

در تصحیح ۲ مصراع اول به صورت «چه بود خود گرت از خسروان پدر، آن شاه» ضبط شده است (بیهقی ۱۳۹۴: ۲۷۸). با این ضبط، علاوه بر نامفهوم بودن معنی بیت، در دو رکن پایانی، وزن قصیده رعایت نشده است:

مصراع ۱	چ بو د خُد	گَ رَتَزْ خُس	رُ و ا ن پ	دَر ثا ن شاه
علامت هجاها	- U - U	- - UU	U U - U	- - -
وزن	مفاعله	فعلاتن	مفاعله	مفعولن

۶. نه بر گزاف سکندر به یادگار نبشت که اسب و تیغ و زن آمد سه گانه از در دار
(بیهقی ۲۵۳۶: ۳۶۹)

در تصحیح ۲ مصراع اول به صورت «نه بر گزاف سکندر شه اوستاد نبشت» گزارش شده است (بیهقی ۱۳۹۴: ۲۷۹)، ولی وزن آن با وزن قصیده هم خوانی ندارد:

مصراع ۱	نَ بَر گَ زا	ف سَ کَن دَر	شَ وِ ثوس	تا د ن بشت
علامت هجاها	- U - U	- - UU	U - UU	- U U -
وزن	مفاعله	فعلاتن	فعلاتن	مفتعلن

۷. شنیده‌ای که پیمبر چو خواست گشت بزرگ صهیب و سلمان را نامد آمدن دشوار
(بیهقی ۲۵۳۶: ۳۷۰)

در تصحیح ۲ مصراع اول چنین ضبط شده است: «پیامبری که پیامبر چو خواست گشت بزرگ» (بیهقی ۱۳۹۴: ۲۷۵). براساس این تصحیح، «پیامبری که» در آغاز این مصراع حشو است، زیرا بدون آن هم معنی جمله درست است. هم‌چنین، وزن عروضی مصراع نادرست است و دو هجا اضافه دارد:

مصراع ۱	پَ یا م بَ	ری کِ پَ یا	م بَر چُ خا	ست گَ ش ت بُ زُرگ
علامت هجاها	UU - U	- U U -	- U - U	- UU - U
وزن	مفاعله	مفتعلن	مفاعله	مفاعله فع

دومین قصیده اسکافی در پایان مجلد هفتم آمده و ۳۶ بیت دارد. مطلع آن چنین است:

صد هزار آفرین ربّ علیم باد بر ابر رحمت، ابراهیم

(بیهقی ۲۵۳۶: ۴۸۷)

این قصیده بر وزن «فعالتن مفاعلن فعلن» (بحر خفیف مسدّس مخبون محذوف) سروده شده است. در ضبط و گزارش این قصیده، وزن بیت زیر در تصحیح یاحقی - سیدی اشکال دارد:

۸. چه کند کار جادوی فرعون؟ کاژدهایی شد این عصای کلیم

(همان)

در تصحیح ۲ این بیت به صورت زیر ضبط شده است که وزن رکن اول مصراع اول با وزن اصلی قصیده هم‌خوانی ندارد:

فکند جادو جادوی فرعون؟ کاژدهایی شده عصای کلیم

(بیهقی ۱۳۹۴: ۳۶۸)

مصرع ۱	فِ کَن دِ جا	دُ جا دُ ی	فِر عَوْن
علامت هجاها	- U - U	U - U	- -
وزن	مفاعلن	مفاعلن	فعلن (ابدال)

بیهقی در میانه مجلد نهم، به مناسبت سخن از مرگ بونصر مشکان، قصیده‌ای دوازده‌بیتی از رودکی آورده است. رودکی این قصیده را برای دل‌داری ابوالفضل بلعمی، وزیر سامانیان، و دعوت او به آرام و سکون در مرگ فرزند سروده (بنگرید به حاکمی ۱۳۷۶: ۲۱-۲۲) و وزن آن «مفعولُ فاعلاتُ مفاعلین» (بحر مضارع مسدّس اخرب مکفوف) است. در گزارش این شعر، وزن بیت زیر در تصحیح ۲ اشکال دارد:

ای آن‌که غمگنی و سزاواری و اندر نهان سرشک همی‌باری

(بیهقی ۱۳۸۳: ۵۶۳)

این ضبط فیاض با دیوان رودکی نیز موافق است (برای مقایسه با این نظر، بنگرید به رودکی ۱۳۹۳: ۵۸؛ حاکمی ۱۳۷۶: ۴۳)، ولی در تصحیح ۲ مصراع اول به صورت «ای آن‌که غمگین و سزاواری» گزارش شده (بیهقی ۱۳۹۴: ۶۱۶) که از نظر وزن اشکال دارد.

مصرع ۱	یئی ثان کِ	عَم گئی نُ	سِ زا وا ری
علامت هجاها	U - -	U - -	- - - U
وزن	مفعولُ	مفعولُ	مفاعیلن

چهارمین قصیده اسکافی، که در اواخر مجلد نهم تاریخ بیهقی قرار گرفته، ۷۳ بیت دارد. وزن آن «مفتعلن فاعلات مفتعلن فع» (بحر منسرح مثنی مطوی منحور) است. در ضبط این شعر، وزن یک بیت در تصحیح یا حقی - سیدی اشکال دارد:

شاه چو بر خود قبایِ عجب کند راست خصم بدرَدش تا به بندِ گریبان
(بیهقی ۲۵۳۶: ۱۵۶)

در تصحیح ۲ مصرع دوم به صورت «عدل بدرَدش گرچه بندید گریبان» ضبط شده است (بیهقی ۱۳۹۴: ۶۶۷). به نظر می‌رسد عدل از نظر معنی درست‌تر است، زیرا اگر خصم قبای شاه را بدرد، نشانه ضعف اوست، ولی عدل شاه که عجب را بر شاه نمی‌پسندد، آن را بر تن او پاره می‌کند. البته این به شرطی درست است که فقط واژه عدل به جای خصم بنشیند، ولی با تغییرات دیگری که در ضبط این بیت در تصحیح ۲ رخ داده است، وزن مصرع دوم یک هجا اضافه دارد.

مصرع ۲	عدل بِ دَر	رَدش گرچ	بِن دی دِگ	ری بان
علامت هجاها	- UU -	U - U -	UU - -	- -
وزن	مفتعلن	فاعلات	مستفعلُ	فعلن

با بررسی نسخه‌بدل‌ها، مشخص شد که ضبط تصحیح ۲ فقط در نسخه N وجود دارد، ولی ضبط بقیه نسخه‌ها جز در کلمه اول با ضبط فیاض اختلافی ندارد؛ یعنی در همه آن‌ها، به جای خصم، «عزل» آمده است که تحریف و تصحیف «عدل» است (برای آگاهی بیشتر، بنگرید به همان). لذا صورت درست مصرع دوم چنین است: «عدل بدرَدش تا به بندِ گریبان».

گر پری و آدمی دژم شد زین حال ناید کس را عجب ز جمله حیوان
(بیهقی ۲۵۳۶: ۱۶۰)

در تصحیح ۲، به جای واژه «دژم»، «رام» آمده است (بیهقی ۱۳۹۴: ۶۷۱). مصححان در حاشیه راده ۶ نوشته‌اند: «رام، ت ق [تصحیح قیاسی] به جای دژم، دژم، درم نسخه‌ها»

(همان). بیت به ماجرای شکست مسعود در جنگ دندانقان اشاره دارد. بنابراین، مسئله رام کردن مطرح نیست، بلکه غم و اندوه مراد است و ضبط فیاض مناسب‌تر است. دلیل دیگر برای نادرست بودن تصحیح ۲ ننگجیدن «رام» در وزن این شعر است.

مصراع ۱	گَرَبَ رِئُ	ثَا دَ مِ رَا	م شُد زین حال
علامت هجاها	- U U -	- - U -	- - - U
وزن	مفتعلن	فاعلاتن	مفاعیلن

تقطیع نشان می‌دهد وزن رکن دوم و سوم خراب و رکن چهارم ساقط شده است. در نتیجه تصحیح قیاسی مصححان نادرست است. نکته دیگر آن که خطیب‌رهبر این بیت را نامفهوم دانسته است (بیهقی ۱۳۷۸: ۱۰۷۳)، ولی به نظر نگارندگان، حیوان به معنی «جان‌دار» است نه حیوان در معنی متعارف آن (لغت‌نامه ۱۳۷۷: ذیل مدخل «حیوان»). لذا معنی کل بیت چنین است: از میان جان‌داران کسی تعجب نمی‌کند، اگر آدمی و پری از شکست دندانقان اندوهگین شدند.

۳.۳ برتری چاپ یاحقی - سیدی در وزن ابیات

بر اساس «عیب می‌جمله بگفتی، هنرش نیز بگوی»، چون هدف پژوهش حاضر نقد و بررسی تصحیح یاحقی - سیدی در مقایسه با تصحیح فیاض است، اشاره به محاسن این تصحیح ضرورت دارد. البته در تاریخ بیهقی تنها یک بیت وجود دارد که ضبط آن در تصحیح یاحقی - سیدی درست‌تر به نظر می‌رسد.

بیهقی، در اواخر مجلد هفتم، قصیده‌ای چهارده‌بیتی از ابی طیب المصعبی آورده که وزن آن «فعولن فعولن فعولن» (بحر متقارب مثنیٰ سالم) است. ظاهراً وزن بیت زیر در چاپ فیاض نادرست است:

هم از بست شه‌ماتِ شطرنج‌بازان تو را مُهره داده به شطرنج‌بازی

(بیهقی ۲۵۳۶: ۴۸۲)

فیاض در حاشیه راده ۷ نوشته است: «بس + ت، یعنی از بس که تو را شه‌مات هست؟» (همان). علامت پرسش فیاض در پایان جمله بیان‌گر تردید او، چه در ضبط و چه در معنی، است، زیرا اگر واژه را به صورت «بَسْت» قرائت کنیم (آن‌گونه که فیاض معنی کرده است)، وزن از قاعده می‌افتد. بنابراین، باید آن را «بَسْت» (با سکون سین) تلفظ کنیم. احتمالاً فیاض

نیز آن را با سکون سین قرائت کرده، ولی به دلیل اشکال در ضبط، معنی آن را به صورت یادشده در نظر گرفته است.

مصراع ۱	هـَ مَرَبَ	سَت شَهَ ما	تِ شَطَرَن	ج بازان
علامت هجاها	U - U	- - -	- - U	- - U
وزن	فَعولُ	مفعولن	فَعولن	فَعولن

در تصحیح ۲ براساس چهار نسخه «بست» به صورت «تُست» ضبط شده است (بیهقی ۱۳۹۴: ۳۶۳). این ضبط کاملاً درست است و معنی بیت را نیز روشن کرده است.

۴.۳ نادرستی وزن ابیات در هر دو تصحیح

وزن فعلی بعضی از ابیات فارسی مندرج در هر دو تصحیح اشکالاتی دارند. تعداد کل این ابیات ده بیت است که به دو زیرگروه تقسیم می‌شوند.

۱.۴.۳ دست یابی به وزن درست ابیات به کمک نسخه‌بدل‌ها و علم عروض

فیاض باتوجه به نسخ خطی در دسترس سعی کرده است اشکالات وزنی ابیات را به حداقل برساند. با دست‌یابی یاقی - سیدی به چندین نسخه خطی دیگر، انتظار می‌رفت تعداد ابیات اشکال وزنی کم‌تری داشته باشند، ولی بررسی‌ها نشان می‌دهد این امر هنوز محقق نشده است. باتوجه به این‌که در روش تصحیح التقاطی مصحح می‌تواند: «آن‌چه را که در نسخه‌های آن اثر مسلم‌الرجحان است به عنوان ضبط راجح به متن ببرد» (مایل هروی ۱۳۷۹: ۴۳۶)، نویسندگان مقاله، با در نظر گرفتن مجموع نسخه‌بدل‌های هر دو تصحیح، پیش‌نهادهایی را برای اصلاح وزن پنج بیت ارائه داده‌اند.

در نخستین قصیده اسکافی، که وزن آن «مفاعلهن فاعلاتن مفاعلهن فعلهن» است، بیتی وجود دارد که وزن آن در هر دو تصحیح ایراد دارد، ولی به کمک علم عروض وزن درست آن به دست می‌آید.

اگرچه اندر وقتی زمانه را دیدم که بازکرد نیارم ز بیم طیّ طومار

(بیهقی ۲۵۳۶: ۳۷۰)

در مورد این بیت اشاره به دو نکته ضروری است: ۱. در تصحیح ۲ فعل «نیارم» به صورت «نیارد» آمده است (بیهقی ۱۳۹۴: ۲۷۹). اسکافی، در این بیت و بیت قبل، از

خود و شعر خود سخن می‌گوید و معمولاً با لفظ اول شخص از خود یاد می‌کند. برای نمونه، درباره شعر خود می‌گوید: «به‌سان فرقان آمد قصیده‌ام» (بیهقی ۲۵۳۶: ۳۷۰). بنابراین، تصحیح ۱ مناسب‌تر است و فعل «دیدم» در مصراع اول نیز مؤید درست‌بودن «نیارم» است؛ ۲. در هر دو تصحیح واژه «طی» با «تشدید یاء» ضبط شده است، اما علم عروض اقتضا می‌کند با تخفیف یاء باشد و بعدازآن علامت ویرگول بیاید و گرنه وزن رکن پایانی شعر نادرست خواهد بود. برای مقایسه، به تقطیع مصراع دوم با تخفیف و تشدید یاء بنگرید.

با تخفیف یاء	کِ با ز کَر	د نَ یا رَم	ز بی م طی	طو مار
علامت هجاها	- U - U	- - U U	- U - U	- -
وزن	مفاعِلن	فَعَلاتِن	مفاعِلن	فَعَلن (ابدال)
با تشدید یاء	کِ با ز کَر	د نَ یا رَم	ز بی م طی	ی طو مار
علامت هجاها	- U - U	- - U U	- U - U	- - U
وزن	مفاعِلن	فَعَلاتِن	مفاعِلن	فَعولن

مطلع سومین قصیده اسکافی، که در پایان مجلد هفتم آمده، چنین است:

آفرین باد بر آن عارضِ پاکیزه چو سیم وان دو زلفینِ سیاه تو، بدان شکلِ دو جیم

(همان: ۴۸۹)

وزن این قصیده «فَعَلاتِن فَعَلاتِن فَعَلاتِن فَعَلن» (بحر رمل مَثَمَن مخبون محذوف) است، ولی وزن یک بیت آن در هر دو تصحیح نادرست است که به کمک نسخه‌بدل‌ها می‌توان به وزن درست آن دست یافت:

آن‌چه خواهی بینی ناکرده گناه نیکوان چهره آزاده برند دیهیم (?)

(همان: ۴۹۱)

فیاض به مغلوط‌بودن نسخه‌های در دسترس خود اذعان کرده و در حاشیه راده ۳ نوشته است: «این بیت در بعضی از نسخه‌های متأخر نیست و مغلوط است» (همان). در تصحیح ۲، بیت یادشده به صورت زیر ضبط شده است:

آن‌چه خواهی که ببینی تو ز ناکرده گناه نیکو آن چهره آزاده به‌زیر دیهیم

(بیهقی ۱۳۹۴: ۳۷۱)

با این ضبط، نواقص معنایی بیت تاحدودی رفع شده است، ولی هنوز وزن آن در «رکن اول مصراع دوم» اشکال دارد؛ یعنی رکن اول از چهار هجای بلند تشکیل شده است که با رکن اول سایر مصراع‌ها هم‌خوانی ندارد. به تقطیع هجایی آن بنگرید:

مصراع ۲	نی کونان چه	ری نا زا	دب زی ر	دی هیم
علامت هجاها	- - - -	- - Ū Ū	- - Ū Ū	- -
وزن	مفعولاتن	فعالتن	فعالتن	فعلن (ابدال)

به نظر می‌رسد که به جای «نیکو آن»، «نگر آن» به معنی «بنگر به آن» بوده است. اگر «نگر آن» جای‌گزین شود، وزن رکن اول به صورت «فعالتن» و اگر «بنگر آن» جای‌گزین شود، به صورت «فاعلاتن» درمی‌آید. طبق اختیارات وزنی، شاعر می‌تواند به جای «فعالتن» رکن اول، «فاعلاتن» بیاورد. در نسخه L نیز «بنگر جای نیکو» آمده است (همان). بنابراین، صورت نهایی و درست بیت با توجه به نسخه بدل L چنین است:

آنچه خواهی که ببینی تو ز ناکرده گناه بنگر آن چهره‌آزاده به‌زیر دهمیم

چهارمین قصیده اسکافی ۷۳ بیت دارد و بر وزن «مفتعلن فاعلاتن مفتعلن فع» (بحر منسرح مثنی مطوی منحور) سروده شده است. در هر دو تصحیح، وزن سه بیت نادرست است، ولی به کمک نسخه‌بدل‌ها می‌توان به وزن درست آن‌ها دست یافت:

۳. چنگ چنان درزند در تن خسرو چون بشناسد که چیست حال تن و جان

(بیهقی ۲۵۳۶: ۸۵۶)

در تصحیح ۲ در مصراع اول، به جای «چنان»، «چه‌سان» آمده و در پایان بیت علامت پرسش افزوده شده است (بیهقی ۱۳۹۴: ۶۶۷). در هر دو تصحیح، وزن عروضی بیت یک هجا کم دارد، ولی «چنان» (ضبط فیاض) از «چه‌سان» بهتر است، زیرا به پرسشی یا تعجبی خواندن مصراع اول نیازی نیست. اختلاف در وزن نیز به کمک نسخه بدل «R» که به جای «چنان درزند»، «چنان درزنند» را ضبط کرده (همان)، برطرف می‌شود. کاربرد فعل جمع «درزنند» برای خسرو (= پادشاه)، به منظور احترام، جایز است. بنابراین، ضبط درست مصراع اول چنین است: «چنگ چنان درزنند در تن خسرو».

مصراع ۱ (ت ۱ و ۲) چن گ چ نان در ز ند ر تن ن خس رو

علامت هجاها	- U U -	- - U -	-- UU
وزن	مفتعلن	فاعلاتن	فعلاتن
مصراع ۱، نسخه «R»	چَن گ چُ نان	دَر زَنَن د	دَر تَن خُس رُو
علامت هجاها	- U U -	U - U -	- U U -
وزن	مفتعلن	فاعلاتن	مفتعلن

۴. شیر و نهنگ و عقاب زین خیر بد خیره شدند اندر آب و قعر بیابان

(بیهقی ۲۵۳۶: ۸۵۹)

در تصحیح ۲ مصراع دوم به صورت «خیره شدند در هوا و بحر و بیابان» تصحیح قیاسی شده است (بیهقی ۱۳۹۴: ۶۷۱). چون میان واژه‌های «شیر، نهنگ، و عقاب» با واژه‌های «هوا، بحر، و بیابان» لفونشر وجود دارد، تصحیح ۲ بهتر است، ولی هنوز در هر دو تصحیح مصراع دوم از نظر وزنی اشکال دارد:

مصراع ۲ (ت ۱)	خی رشُ دَن	د تَن دَر نا	بُ قَع رِب	یا بان
علامت هجاها	- UU -	- - - U	U U - U	- -
وزن	مفتعلن	مفاعیلن	مفاعلُن	فعلن
مصراع ۲ (ت ۲)	خی رشُ دَن	د دَر ة وا	وُ بَح رُب	یا بان
علامت هجاها	- UU -	- U - U	U U - U	- -
وزن	مفتعلن	مفاعیلن	مستفعلُن	فعلن

با تغییر مصراع دوم به صورت «خیره شد اندر هوا و بحر و بیابان» اشکال وزن برطرف می‌شود.

مصراع ۲	خی رشُ دَن	دَر ة وا وُ	بَح رُب یا	بان
علامت هجاها	- UU -	U - U -	- U U -	-
وزن	مفتعلن	فاعلاتن	مفتعلن	فع

فیاض در حاشیه راده ۹ این صورت را حدس زده و نوشته است: «شاید: خیره (طیره) شد اندر هوا و بحر و بیابان» (بیهقی ۲۵۳۶: ۸۵۹) و یاحقی - سیدی نیز براساس حدس او به تصحیح قیاسی اقدام کرده‌اند، ولی با تغییر دادن «خیره شد اندر هوا» به «خیره شدند در هوا»، وزن را دچار اشکال کرده‌اند. احتمالاً هدف آن‌ها از تبدیل فعل «شد» به «شدند»، مطابقت با نهاد (شیر و نهنگ و عقاب) بوده، ولی «درمورد نهاد غیرجان‌دار، برای نهاد جمع، فعل مفرد یا جمع می‌آید» (وحیدیان کامیار و عمرانی ۱۳۸۷: ۱۳).

۵. حرب و سخایست دردم چون رجالیست کان خجل است سایه را دادن نسوان (!)

(بیهقی ۲۵۳۶: ۸۶۱)

فیاض در حاشیه راده ۲ نوشته است: «این بیت به کلی نامفهوم است و در MA نیامده است» (همان). براساس ضبط فیاض، علاوه بر نامفهوم بودن بیت، هر دو مصراع از نظر وزن اشکال دارند:

مصراع ۱	حَرْبُ سَا خَا	یَس ت دَر دَم	چُن رَجَا لَیْسْت
علامت هجاها	- U U -	- - U -	- - U -
وزن	مفتعلن	فاعلاتن	فاعلاتن
مصراع ۲	کَانَ خَجَّ لَسْ	ت سَا ی رَا	دَا دَنَّ سَوَا
علامت هجاها	- U U -	- U - U	- - -
وزن	مفتعلن	مفاعِلن	مفعولن

در تصحیح ۲، این بیت به صورت زیر ضبط شده است:

حرب و سخایست و رزم چون ز تو حالت کان خجل است سایه را دوان به سوی آن

(بیهقی ۱۳۹۴: ۶۷۳)

براساس این تصحیح نیز وزن مصراع دوم اشکال دارد:

مصراع ۲	کَانَ خَجَّ لَسْ	ت سَا ی رَا	دَ وَا نَ بَ سَوَا
علامت هجاها	- U U -	- U - U	- U - U
وزن	مفتعلن	مفاعِلن	مفاعِلن

باتوجه به نسخه‌بدل‌هایی که یاحقی - سیدی در حاشیه راده ۱ و ۲ به دست داده‌اند و به کمک گزارش فیاض، می‌توان به ضبط درست بیت دست یافت. واژه «حرب» در آغاز مصراع اول نشان می‌دهد واژه «رزم»، که در تصحیح ۲ آمده، از «دردم» مناسب‌تر است. واژه پایانی مصراع اول در طبع فیاض «رجال» است. در پایان مصراع دوم نیز در همه نسخه‌بدل‌ها، به جز پنج نسخه (LBNW و فیاض)، «دادن نسوان» آمده است (همان). لذا می‌توان مطمئن شد که شاعر میان فعالیت‌های رجال و نسوان مقایسه‌ای صورت داده است. بنابراین، برای بخش پایانی مصراع دوم، ضبط اکثریت نسخه‌ها (دادن نسوان) صحیح است. گزارش فیاض هم بدین ضبط نزدیک است؛ یعنی در نسخه‌های او، از ابتدای واژه «نسوان»،

حرف «ن» ساقط شده است. به نظر می‌رسد، با توجه به مجموع شواهد در دست، صورت درست بیت چنین باشد:

حرب و سخایست و رزم چون ز رجال است کان خجل از سایه را ز دادن نسوان

مصراع ۱	حَرْبُ سَاخَا	یَسْتُ رَزْمُ	چُنْ زِ رِجَالِ	لَسْتُ
علامت هجاها	- U U -	U - U -	- U U -	-
وزن	مفتعلن	فاعلات	مفتعلن	فع
مصراع ۲	كَانَ خَجْلٌ	سَايَةُ رِجَالِ	دَاذِنِ نِسْوَانِ	وَإِنْ
علامت هجاها	- U U -	U - U -	- U U -	-
وزن	مفتعلن	فاعلات	مفتعلن	فع

معنی بیت: جنگ و بخشندگی و رزم است، آنچه فعالیت مردانه است که شاه (سایه) احتمالاً شاه بوده است. هردو یک وزن دارند) از واگذاری آن به زنان شرم می‌کند.

۲.۴.۳ نارسایی نسخه‌بدل‌ها برای دست‌یابی به وزن درست ابیات

با وجود مساعی مصححان هردو تصحیح برای ارائه یک نسخه منقح از تاریخ بیهقی، هنوز وزن ابیاتی در هر دو تصحیح نادرست است. چون ممکن است یا حقی - سیدی درصد برآیند تصحیح خود را بازنگری کنند (طبع‌های جدید تصحیح فیاض هم به‌اهتمام یا حقی منتشر می‌شود)، آن موارد را ذکر می‌کنیم تا با استفاده از نسخه‌بدل‌هایی که در مقدمه بدان اشاره کرده است، ولی در تصحیح از آن استفاده نکرده‌اند (همان: ۱۳۰-۱۳۲)، اگر قصوری در تصحیح رخ داده است جبران شود.

بیهقی، در پایان داستان حسنک وزیر، مرثیه یکی از شعرای نیشابور را در مرگ او نقل کرده است. وزن عروضی این شعر «مفعولُ مفاعِلن مفاعِلن فع» (بحر هزج مَثَمَنِ اِخْرَبِ مَقْبُوضِ ابْتَرِ) است. ضبط مصراع اول این مرثیه در هر دو تصحیح یک‌سان است، ولی از نظر وزنی اشکال دارد و با اختیارات شاعری هم قابل حل نیست.

بیرید سرش را که سران را سر بود آرایش دهر و مُلک را افسر بود

(بیهقی ۲۵۳۶: ۲۳۶)

تقطیع هجایی و تقطیع به ارکان نشان می‌دهد که در رکن دوم این مصراع، هجای سوم باید کوتاه باشد، ولی مصوت بلند «ا» در هجای «را» قابل کوتاه تلفظ کردن نیست:

نقد و بررسی وزن سروده‌های فارسی ... (یدالله محمد و سیداحمد پارسا) ۴۴۹

مصرع ۱	بُ بَ رِی د	سَ رَش را کِ	سَ ران را سَ ر	بود
علامت هجاها	U - -	U - - U	U - - -	-
وزن	مفعولُ	مفاعیلُن	مفاعیلُن	فع

چهارمین قصیده اسکافی بر وزن «مفتعلن فاعلات مفتعلن فع» سروده شده است. در گزارش و ضبط ابیات این قصیده چهار بیت دیده می‌شود که وزن آن‌ها در هر دو تصحیح اشکال دارد و نسخه‌بدل‌ها نیز نمی‌توانند وزن درست آن‌ها را به دست دهند. سه بیت از این چهار بیت متوالی‌اند.

۲. اخوان ز اخوان به خیل و عد نفریید یوم حُنین إذا عَجبتکم برخوان
۳. اخوان بسیار در جهان و چون شمس هم‌دل و هم‌پشت من ندیدم ز اخوان
۴. عیسی آمد سُبک به چشم عدو زانک تیغ نخواست از فلک چو خواست هم‌خوان

(همان: ۸۵۵)

از حواشی برمی‌آید که این ابیات در تعدادی از نسخه‌بدل‌های مورداستناد هر دو تصحیح وجود نداشته است (برای آگاهی بیشتر، بنگرید به همان؛ بیهقی ۱۳۹۴: ۶۶۵). دلیل این امر شاید وجود آشفستگی در وزن عروضی آن‌ها بوده است. ابتدا وزن این ابیات را مطابق تصحیح ۱ نشان می‌دهیم:

اخوان ز اخوان به خیل و عد نفریید یوم حُنین إذا عَجبتکم برخوان

مصرع ۱	بُخ وان زِ بَخ	وان بِ خِی لُ	عِد نَ فَ رِی	بَد
علامت هجاها	- U - -	U - U -	U U -	-
وزن	مستفعلن	فاعلاتُ	مفتعلن	فع

وزنِ رکنِ اولِ مصرعِ اولِ از وزنِ قصیده تبعیت نمی‌کند.

اخوان بسیار در جهان و چون شمس هم‌دل و هم‌پشت من ندیدم ز اخوان

مصرع ۱	بُخ وان بَس	یا رِ دَر جَ	ها نُ چُن	شَمَس
علامت هجاها	- U - -	U - U -	- - -	-
وزن	مستفعلن	فاعلاتُ	مفعولن (ابدال)	فع

وزن این بیت نیز در رکن اول مصرع اول از وزن قصیده تبعیت نمی‌کند.

عیسی آمد سبک به چشم عدو زانک تیغ نخواست از فلک چو خواست هم‌خوان

مصرع ۲	تی غ نَ خا	ست تُرْفَ لَک	چُ خاست هم	خان
علامت هجاها	- UU -	- U - U	- U - U	-
وزن	مفتعلن	مفاعِلن	مفاعِلن	فع

وزن این بیت هم در رکن دوم و سوم مصرع دوم از وزن قصیده تبعیت نمی‌کند.

سه بیت یادشده در تصحیح ۲ به صورت زیر ضبط شده‌اند:

اخوان ز اخوان به خیل و عد نفریبد	یوم حُنین اذ أعجَبتکم برخوان
اخوان در جهان بسیار و چو شمس	هم‌دل و هم‌پشت من زیم ز اخوان
عیسی آمد به چشم عدو سبک زانکه	تیغ نخواست از فلک چو خواست هم‌خوان

(بیهقی ۱۳۹۴: ۶۶۵)

ضبط مصرع اول و ششم این سه بیت در تصحیح ۱ و ۲ تفاوتی ندارد، ولی ضبط چهار مصرع دیگر اختلاف دارد.

در تصحیح ۲، در مصرع دوم بیت اول، حرف «ن» در آخر واژه «حُنین» علامت سکون دارد. عبارت «یوم حُنین اذ أعجَبتکم» بخشی از آیه قرآن (توبه: ۲۵) است و ساکن‌گردانیدن حرف «ن» در آخر واژه «حُنین» هم خلاف نص قرآن است و هم اشکال وزنی دارد، زیرا علاوه بر اختلاف در رکن دوم رکن چهارم نیز به کلی ساقط می‌شود.

مصرع ۲	یوم حُ نین	ذ ذَع جَ بَت	کُم بر خان
علامت هجاها	- UU -	- U - U	- - -
وزن	مفتعلن	مفاعِلن	مفعولن (ابدال)

براساس تصحیح ۲ در بیت دوم، وزن رکن دوم مصرع اول و رکن سوم هر دو مصرع از وزن اصلی تبعیت نمی‌کند و رکن چهارم نیز به کلی ساقط شده است:

مصرع ۱	تیغ وان در	ج هان پس یا	رُ چُ شمس
علامت هجاها	- - -	- - - U	- U U
وزن	مفعولن (ابدال)	مفاعیلن	فعلن
مصرع ۲	هم د لُ هم	پُش ت من ز	یم ز تیغ وان
علامت هجاها	- UU -	U - U -	- - U -
وزن	مفتعلن	فاعلاتن	فاعلاتن

براساس تصحیح ۲ در مصراع اول بیت سوم، وزن رکن سوم و چهارم با وزن شعر اختلاف دارد و در رکن چهارم یک هجا به وزن افزوده شده است:

مصراع ۱	عی سا ئا	مدب چش م	ع دو س بُک	زان کِ
علامت هجاها	- - -	U - U -	- U - U	- -
وزن	مفعولن (ابدال)	فاعلات	مفاعِلن	فعلن

من که مدیح امیر گویم بی طمع میره چه دانم چه باشد اندر دو جهان؟

(بیهقی ۲۵۳۶: ۸۶۱، بیهقی ۱۳۹۴: ۶۷۳)

این بیت در هر دو تصحیح به صورت یک‌سان ضبط شده است، ولی وزن رکن سوم مصراع دوم از وزن شعر پیروی نمی‌کند. نسخه‌بدل‌ها هم ارائه نشده‌اند تا خواننده خود صورت درست را دریابد.

مصراع ۲	می رِ چِ دا	نمِ چِ با شَ	دَن دَر دُ جَ	هان
علامت هجاها	- U U -	U - U -	U U - -	-
وزن	مفتعلن	فاعلات	مستفعل	فع

۴. نتیجه‌گیری

اشعار فارسی تاریخ بیهقی در ۲۹ فقره جداگانه و به تناسب موضوع آمده‌اند. این ۲۹ فقره متشکل از ۳۲۱ بیت‌اند. با بهره‌گیری از عناصری چون بافت، انسجام متن، صور خیال، دستور زبان، محتوا، و مقایسه وزن این ابیات در تصحیح یاحقی - سیدی با تصحیح فیاض نتایج زیر به دست آمد:

۱. در تصحیح فیاض وزن ۳۱۰ بیت و در تصحیح یاحقی - سیدی وزن ۲۹۹ بیت درست است؛ یعنی اشکالات وزنی تصحیح یاحقی - سیدی از تصحیح فیاض یازده بیت بیشتر است، در صورتی که انتظار می‌رفت میزان این اشکالات در تصحیح جدید کم‌تر باشد.
۲. تعداد ابیاتی که وزن آن‌ها در تصحیح یاحقی - سیدی درست و در تصحیح فیاض نادرست است، فقط یک بیت است.

۳. تعداد ابیاتی که وزن آن‌ها در هر دو تصحیح نادرست است، ده بیت است که خود به دو گروه تقسیم می‌شوند: الف. تعداد ابیاتی که به کمک نسخه‌بدل‌ها و علم عروض می‌توان به وزن درست آن‌ها دست یافت، پنج بیت است؛ یعنی نگارندگان مقاله، با استفاده از

نسخه‌بدل‌های هر دو تصحیح، ضبط و وزن درست پنج بیت را به‌دست داده‌اند. بنابراین، خوانندگان به‌کمک این پژوهش می‌توانند وزن شانزده بیت از اشعار فارسی تاریخ بیهقی را که در تصحیح یاحقی - سیدی اشتباه ضبط شده است، اصلاح کنند و به معنی درست تعدادی از ابیات، که به‌نظر شارحان تاریخ بیهقی نامفهوم بوده‌اند، دست یابند؛ ب. تعداد ابیاتی هم که نسخه‌بدل‌ها نمی‌توانند وزن درست آن‌ها را به‌دست دهند، پنج بیت است.

۴. بسامد بالای اشکالات وزنی در تصحیح یاحقی - سیدی نشان می‌دهد که آن دو، در هنگام تصحیح اشعار، کم‌تر به وزن صحیح بیت اندیشیده‌اند و بیش‌تر در اندیشه متابعت بی‌قیدوشرط از نسخه‌بدل‌هایی بوده‌اند که از نظر آن‌ها محکم‌تر و کهن‌تر بوده است، ولی فیاض، علاوه بر توجه به محتوا، به وزن یکایک ابیات تصحیح خود اندیشیده و هر جا غلط بوده، در حواشی یادآوری کرده است. از این‌رو، فقط یک بیت وجود دارد که می‌توان احتمال داد وزن آن در تصحیح او اشکال دارد، ولی در تصحیح جدید صحیح است. این نکته ثابت می‌کند که یاحقی - سیدی به دلایلی چون متابعت بی‌قیدوشرط از چند نسخه‌بدل، بدخوانی، اعمال سلیقه شخصی، مصاب‌نبودن در انتخاب وجه صحیح، تعمق‌نکردن و بررسی نکردن وزن اشعار، و مواردی از این دست در تصحیح خود چندان موفق نبوده‌اند و تصحیح فیاض هنوز معتبرترین تصحیح تاریخ بیهقی است. هم‌چنین نتیجه نشان می‌دهد توجه به وزن می‌تواند معیاری مناسب در جهت دست‌یابی به ضبط صحیح، خوانش درست، و به‌تبع آن معنی درست ابیات باشد.

کتاب‌نامه

قرآن کریم.

آدینه‌کلات، فرامرز و سلمان ساکت (۱۳۹۰)، «نقد و بررسی تصحیح جدید تاریخ بیهقی»، جستارهای ادبی، س ۴۴، پیاپی ۱۷۲.

بازورث، کلیفورد ادموند (۱۳۸۴)، «شواهد شعری در تاریخ مسعودی»، ترجمه احمد سمیعی (گیلانی)، نامه فرهنگستان، پیاپی ۲۵.

بیهقی، محمد بن حسین (۲۵۳۶)، تاریخ بیهقی، تصحیح علی‌اکبر فیاض، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.

بیهقی، محمد بن حسین (۱۳۸۳)، تاریخ بیهقی، تصحیح علی‌اکبر فیاض، به‌اهتمام محمدجعفر یاحقی، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.

نقد و بررسی وزن سروده‌های فارسی ... (یدالله محمد و سیداحمد پارسا) ۴۵۳

- بیهقی، محمد بن حسین (۱۳۷۸)، *تاریخ بیهقی*، به‌کوشش خلیل خطیب‌رهبر، تهران: مهتاب.
- بیهقی، محمد بن حسین (۱۳۹۴)، *تاریخ بیهقی*، با مقدمه، تصحیح، تعلیقات، توضیحات، و فهرست‌ها از محمدجعفر یاحقی و مهدی سیدی، تهران: سخن.
- پارسا، سیداحمد و یدالله محمدی (۱۳۹۹)، «بررسی صحت ضبط سروده‌های فارسی *تاریخ بیهقی* در دو تصحیح فیاض و یاحقی - سیدی»، *متن‌شناسی ادب فارسی*، س ۵۷، پیاپی ۴۷.
- حاکمی، اسماعیل (۱۳۷۶)، *برگزیده اشعار رودکی و منوچهری*، تهران: اساطیر.
- رستگاری، رضا (۱۳۹۴)، «نقدی بر تصحیح یاحقی - سیدی از *تاریخ بیهقی*»، *آینه میراث*، پیاپی ۵۸.
- رودکی، جعفر بن محمد (۱۳۹۳)، *دیوان رودکی*، به‌خط محسن خرازی، تهران: گنجینه.
- ستوده، غلامرضا (۱۳۷۳)، *مرجع‌شناسی و روش تحقیق در ادبیات فارسی*، تهران: سمت.
- سیدقاسم، لیلا (۱۳۹۲)، «نقد نسخ *تاریخ بیهقی* با تکیه بر آرایش واژگانی و اقتضای حال»، *جستارهای ادبی*، س ۴۶، ش ۱۸۳.
- سیدقاسم، لیلا (۱۳۹۶)، *بلاغت ساختارهای نحوی در *تاریخ بیهقی**، تهران: هرمس.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۹۱)، *موسیقی شعر*، تهران: آگه.
- فیاض، علی‌اکبر (۱۳۸۸)، «نسخه‌های خطی *تاریخ بیهقی*»، در: *یادنامه ابوالفضل بیهقی*؛ مجموعه سخن‌رانی‌های مجلس بزرگ‌داشت ابوالفضل بیهقی ۲۱ تا ۲۵ شهریورماه ۱۳۴۹، به‌کوشش محمدجعفر یاحقی، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
- لغت‌نامه* (۱۳۷۷)، به‌کوشش علی‌اکبر دهخدا، زیر نظر محمد معین و سیدجعفر شهیدی، تهران: دانشگاه تهران.
- مایل هروی، نجیب (۱۳۷۹)، *نسخه‌پردازی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی*، تهران: کتاب‌خانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- وحیدیان کامیار، تقی و غلامرضا عمرانی (۱۳۸۷)، *دستور زبان فارسی (۱)*، تهران: سمت.